

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Боровської Ірини Анатоліївни на дисертаційне дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», представленого до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Дисертаційне дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» є своєчасним науковим відкриттям з огляду на недостатнє розроблення відповідної проблематики на монографічному рівні, а також запровадження у цивільному процесуальному законодавстві України нового інституту – визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в оновленій редакції Закону України від 31 жовтня 2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». Нагальність новелізації вітчизняного цивільного процесуального законодавства у відповідній площині викликана попереднім прийняттям низки нормативно-правових актів, предметом правового регулювання яких є відносини у сфері запобігання корупції, а також відповідальність за наслідками вчинення корупційних дій, зокрема стягнення в дохід держави незаконно набутих активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Відтак дослідження особливостей позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави становить значний науковий інтерес з урахуванням специфіки об'єкту відповідних правовідносин, правового статусу учасників справи та недосконалістю (правовою невизначеністю) окремих процесуальних норм у відповідній сфері правового регулювання.

Варто зазначити, що дослідження інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави були предметом наукового пошуку вітчизняних і зарубіжних процесуалістів. Водночас, більшість наукових праць українських учених присвячені особливостям процедури визнання необґрунтованими активів у редакції ЦПК України, що була чинною до внесення змін Законом України від 31 жовтня 2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». Зазначене у свою чергу обумовлює необхідність переосмислення наукових підходів у дослідженні інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, вироблення подальших наукових концептів, спрямованих на оптимізацію цивільного процесу України та розроблення відповідної тематики на монографічному рівні.

Враховуючи зазначене, комплексне дослідження інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є своєчасним та актуальним науковим пошуком як у світлі реалізації сучасної концепції реформування правової системи України з метою наближення її до європейських стандартів, у тому числі в сфері запобігання вчиненню корупційних дій, так і побудови такої моделі цивільного процесу, що буде спроможна забезпечити виконання завдання та мети цивільного судочинства.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Дисертаційне дослідження характеризується комплексом поставлених взаємопов'язаних наукових завдань, які виводяться здобувачем із визначеного об'єкту і предмету дослідження, що створило передумови для їх якісного виконання.

У роботі використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання правових явищ, які дали змогу висвітлити й вирішити низку теоретичних та практичних питань теми дослідження.

Достатньою є теоретична база дисертації, яка насамперед вміщує аналіз основних наукових і нормативно-правових джерел, що стосуються теми

дослідження. Дисертант проаналізував достатню кількість джерел (549 найменувань), що дає підстави стверджувати про ґрунтовне дослідження вітчизняної та зарубіжної доктрини цивільного процесуального права та судової практики. Дослідження значного обсягу наукових джерел сприяло критично оцінити і розвинути теоретичні положення, розроблені ученими-процесуалістами, які звертали наукові пошуки до відповідної тематики, визначити та врахувати сучасний стан правового регулювання суспільних правовідносин у відповідній сфері.

Положення, висновки та пропозиції, представлені у дисертації, вирізняються належним рівнем їх обґрунтованості та системності опрацювання, що свідчить про достатній рівень методологічного пізнання здобувача та його аналітичний потенціал в контексті наукового, творчого пошуку.

Емпірична база дисертації складає результати вивчення й узагальнення матеріалів судової практики, зокрема висновків, викладених у рішеннях Європейського суду з прав людини, постановках Верховного Суду, а також судових рішень Вищого антикорупційного суду та апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Дисертантом проаналізовано рішення судів у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за 2021–2024 роки (11 цивільних справ), а також аналітичні та статистичні матеріали правоохоронних органів України, рішення судів іноземних держав, спостереження з власного досвіду роботи дисертанта.

Основні результати дослідження повною мірою відображені в 16 наукових статтях здобувача, серед яких шість статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, одну – в іноземному науковому фаховому виданні, дев'ять тез – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій та круглих столів.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, Стратегії повернення активів на 2023–2025 роки, Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, проекту Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, Стратегії розвитку системи правосуддя

та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, проєкту Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження визначається комплексним характером сформульованих положень, які виконані на підставі належного рівня теоретичного і практичного узагальнення та є першим після реформування цивільного процесуального законодавства України комплексним дослідженням інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Авторові вдалося сформулювати низку концептуальних положень, узагальнень і висновків, які відповідають критеріям наукової новизни, основними з яких є такі:

вперше:

- сформульовано легітимну мету інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, яка полягає в забезпеченні правомірного набуття права власності та унеможливлення одержання незаконних доходів особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та (або) фізичними чи юридичними особами за їх дорученням або з можливістю здійснення особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування дій, тотожних за змістом праву розпорядження, а також звернення стягнення на такі активи, у разі визнання їх необґрунтованими, або на інші активи відповідної вартості;

- здійснено диференціацію справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за ознакою суб'єктного складу на стороні відповідача на справи: 1) у яких відповідачем є одна особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2)

з множинністю відповідачів: осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, одна з яких може бути номінальним власником; особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та одного номінального власника; одного або кількох осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та одного або кілька номінальних власників. Доведено, що такі справи різняться за предметом доказування;

– визначено предмет доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, до основних елементів якого належать обставини, які підтверджують: 1) необґрунтованість активів, а саме різниця між їх вартістю та законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а у разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів – спростування відповідачем необґрунтованості активів; 2) зв'язок активів, про необґрунтованість яких стверджує прокурор САП (прокурори ГПУ) з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або відсутність зв'язку активів з такою особою в разі спростування його відповідачем;

– доведено, що позовне провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави характеризується: 1) юрисдикцією суду, до компетенції якого належить розгляд указаної категорії справ (підсудність таких справ ВАКС, за винятком справ, у яких відповідачами є судді та працівники апарату цього суду); 2) специфічним суб'єктним складом учасників справи, що опосередковується законодавчою конкретизацією особи, звернення якої з позовною заявою є підставою для відкриття провадження у справі, та відповідача; 3) формою вступу (залучення) третіх осіб; 4) предметом спору; 5) предметом та підставами позову; 6) предметом доказування, основними елементами якого є фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість; 7) відходженням від загального правила розподілу обов'язків доказування між учасниками справи

(застосування презумпції доказування у разі визнання судом достатньої доведеності фактів необґрунтованості активів на підставі поданих позивачем доказів); 8) способами забезпечення доказів та конкретизацією суб'єкта звернення із відповідною заявою; 9) особливим порядком розгляду заяви про забезпечення позову; 10) оцінкою доказів судом за критерієм більшої переконливості сукупності доказів; 11) правовими наслідками визнання активів необґрунтованими;

– обґрунтовано, що невід'ємною складовою доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є збір доказів, які підтверджують зв'язок таких активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та неспроможність їх набуття, конкретизованими у законодавстві органами та особами, які вживають заходів щодо виявлення необґрунтованих активів, що є передумовою для ініціювання відповідної процедури;

– аргументовано, що у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави прокурору САП (прокурорам ГПУ) має бути надано право на укладання мирової угоди;

удосконалено:

– судження про те, що застосування стандарту доказування «переваги доказів» та використання динамічного тягаря доказування є законним і таким, що забезпечує дотримання прав відповідача;

– наукове положення щодо обмеженої сфери дії інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави за: 1) суб'єктами; 2) активами; 3) необґрунтованістю активів; 4) підставами закриття кримінального провадження, зареєстрованого за вчинення кримінального правопорушення за ст. 368-5 КК України, предметом якого були такі активи, у разі набуття відповідним рішенням статусу остаточного; 5) часом дії;

дістало подальший розвиток:

– положення про особливості правового статусу прокурора САП і відповідачів, зокрема номінальних власників, як сторін, а також третіх осіб, які

не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;

– твердження, що інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є міжгалузевим інститутом, що охоплює норми цивільного, цивільного процесуального та антикорупційного права;

– обґрунтування того, що інший з подружжя особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, має залучатися до участі в цивільній справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, якщо необґрунтований актив набуто під час шлюбу.

На підставі окреслених вище висновків Я. В. Вороніжським було розроблено низку пропозицій до антикорупційного, цивільного та цивільного процесуального законодавства України з метою його удосконалення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація вирізняється обґрунтованими науковими положеннями та висновками. Вони стосуються усіх аспектів проблематики дисертації. Формальна сторона дослідження дотримана не лише у контексті актуальності і постановки проблеми, а також в структурному оформленні відповідної наукової розробки.

Дисертація має теоретичне і практичне значення в сучасних умовах європейської інтеграції. Наукові розробки відповідного дисертаційного дослідження можуть бути використані при подальшому виробленні наукових концептів у доктрині цивільного процесуального права та правозастосовній практиці. Положення та висновки дисертаційної роботи вироблені за результатами аналізу достатньої кількості теоретичних джерел та емпіричної бази, яку становить судова практика.

Отже результати дисертаційного дослідження Я. В. Вороніжського, які представлені на захист, є достатньо аргументованими, обґрунтованими, логічними, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Досягнення поставленої наукової мети стало можливим завдяки використанню автором методології, представленої комплексом методологічних підходів та наукових методів пізнання. Зокрема, при вивченні стану наукового опрацювання досліджуваної проблематики застосовуються методи гносеології: теоретичного аналізу й синтезу (індукція, дедукція, порівняння, аналогія, абстрагування, класифікація), а також діалектичний, історичний та системно-структурний методи. Серед спеціальних методів правової науки використано: порівняльно-правовий – для виявлення сучасної тенденції розвитку правового регулювання стягнення необґрунтованих активів в різних державах; формально-юридичний – для дослідження судової практики, а також правових конструкцій цивільного процесуального законодавства щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Теоретичні та прикладні висновки, рекомендації дисертаційного дослідження використано та мають перспективу використання у *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права; *законотворчій діяльності* – у процесі підготовки й удосконалення антикорупційного, цивільного та цивільного процесуального законодавства України, яким регламентовано підстави і процесуальний порядок визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; *правозастосовній діяльності* – під час збору доказів необґрунтованості активів і вирішенні цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; *освітньому процесі* – під час підготовки та викладання навчальних дисциплін «Цивільне право» та «Цивільний процес» і відповідних спецкурсів, а також для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому, оформлення. За структурою дисертація складається з анотацій, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків.

списку використаних джерел (549 джерел на 64 сторінках) і трьох додатків на 23 сторінках, загальний обсяг дисертації становить 315 сторінок, з них основного тексту 208 сторінок.

Така структура є логічною та такою, що відповідає вимогам МОН України та Порядку присудження ступеня доктора філософії. У кожній структурній частині дисертації матеріал викладений достатньо чітко й аргументовано. Текст дисертації виконаний науковим стилем української мови із дотриманням сучасного правопису.

Перший розділ дисертації *«Теоретичні, правові й методологічні засади дослідження процесуального інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави»* присвячено дослідженню стану розвитку законодавства і наукових розробок інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також методології дослідження та міжнародному досвіду правового регулювання визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

У межах відповідного розділу здобувачем класифіковано країни залежно від імплементації в правову систему механізмів криміналізації незаконного збагачення та стягнення необґрунтованих активів та вироблено висновок, що інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, запроваджений в Україні, відрізняється від інституту класичної «цивільної конфіскації» в країнах системи загального права.

За результатами вивчення стану розвитку законодавства, предметом регулювання якого є порядок визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, автором диференційовано періоди розвитку відповідного цивільного процесуального інституту.

У **другому розділі** *«Учасники цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави»* здобувачем досліджується суб'єктний склад та правовий статус учасників судового процесу – сторін, третіх осіб, представників та інших учасників судового процесу у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Автор у межах цього розділу звернув увагу на особливості правового статусу прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурорів Генеральної прокуратури України), які пред'являють позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та виокремив особливості правового статусу відповідача та інших учасників справи. У контексті дослідження складу та особливостей правового статусу учасників справи, дисертант дійшов висновку, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, з метою забезпечення остаточності судового рішення завжди необхідно залучати у справу будь-яких осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки з відповідачем як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Третій розділ *«Процесуальні особливості розгляду й вирішення цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави»* присвячено дослідженню окремих стадій розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а саме – процесуальним особливостям відкриття провадження і підготовчого провадження в цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також розгляду відповідної категорії цивільних справ по суті.

У межах дослідження етапів доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави здобувачем виокремлено складові відповідної процедури та з'ясовано, що особливістю процедури збору доказів є її реалізація органами державної влади до подання позову, а також шляхом використання позивачем інституту забезпечення доказів, а сторонами – інституту витребування.

У межах відповідного розділу досліджується предмет доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, який становлять: основні елементи; похідні з основних елементів: додатковий елемент, яким є видатки уповноваженої особи та членів її сім'ї за відповідний період, що не могли бути використані для придбання активів.

Також окреслено правові наслідки застосування механізму визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, зокрема: стягнення активу в дохід держави повністю або вартості всього активу; стягнення частини активу в дохід держави або вартості такої частини; у разі неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, – застосування іншої (субсидіарної) санкції.

Після кожного розділу й дисертації в цілому сформульовано висновки. У яких висвітлено зміст розгорнутих питань. Висновки відповідають отриманим результатам, мають належну аргументацію і достатній рівень достовірності.

Вищезазначене дає підстави для позитивної оцінки рецензованої дисертаційної роботи як завершеного, актуального, комплексного та кваліфікованого наукового дослідження.

Відсутність порушення академічної доброчесності. За результатами вивчення дисертації та опублікованих праць не виявлено ознак порушення вимог академічної доброчесності. У тексті дисертації автором викладено зміст власних досліджень. У випадках використання в тексті роботи наукових результатів, ідей, думок і матеріалів інших авторів, здійснено належним чином оформлені посилання на їх публікації. Зазначене дає підстави констатувати, що дана дисертація виконана на належному науково-теоретичному та методологічному рівнях, достатньою мірою наповнена елементами наукової новизни та є самостійним, творчим дисертаційним дослідженням.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Загалом, позитивно оцінюючи зміст дисертації Вороніжського Ярослава Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» та відзначивши її відповідність вимогам до робіт, що подаються на здобуття ступеня доктора філософії щодо необхідного теоретичного рівня, ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, їх достовірності та наукової новизни, практичної значущості, уявляється за доцільне наголосити на окремі дискусійні положення, які потребують додаткової аргументації або пояснень під час захисту.

1. У пункті 2 Висновків до розділу 2 дисертаційного дослідження зазначається, що «Позивач у справах ВНА – це держава, в інтересах якої і суспільства зобов'язаний звернутися уповноважений прокурор (набуває статусу позивача лише після відкриття провадження у справі) на підставі доказів щодо необґрунтованості активів та їх зв'язку з уповноваженою особою». Водночас указане положення є дискусійним з урахуванням правової невизначеності ч. 1 ст. 290 ЦПК України, у змісті якої не конкретизується який правовий статус у відповідній категорії справ має прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурори Генеральної прокуратури України) – позивача, органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, представника держави у суді. Відповідно до ч. 5 ст. 56 ЦПК України у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача. Із змісту приписів ч. 1 ст. 290 ЦПК України, можна дійти висновку, що прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурор Генеральної прокуратури України) пред'являє позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави з метою представництва держави в суді (в інтересах держави) як орган та особа, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб в особі органу – Національного антикорупційного бюро України, що впливає із законодавчо визначеного спеціального статусу (ч. 1 ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про Національне антикорупційне бюро України»), який у разі відкриття провадження у справі про визнання необґрунтованих активів і їх стягнення у дохід держави набуває правового статусу позивача у цивільному процесі.

2. У положеннях наукової новизни «вперше» автор наголошує щодо «необхідності надання права прокурору на укладення мирових угод у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в

дохід держави». Проте у дисертаційній роботі, зокрема у п. 2 Висновків до розділу 2, ним обґрунтовується позиція, що прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурори Генеральної прокуратури України) є позивачем у відповідній категорії цивільних справ – «набуває статусу позивача лише після відкриття провадження у справі». Таким чином, у разі набуття відповідного статусу прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (прокурори Генеральної прокуратури України) має процесуальні права та обов'язки сторін (позивача), у тому числі примиритися шляхом укладення мирової угоди на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 49 ЦПК України). На відміну від правового статусу позивача для органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб право укладення мирової угоди не передбачено (ч. 1 ст. 57 ЦПК України).

З урахуванням зазначеного, наведені дискусійні положення дисертаційного дослідження потребують додаткового обговорення на прилюдному захисті.

Водночас варто резюмувати, що указані вище зауваження мають дискусійний характер і суттєво не впливають на теоретичне і практичне значення та загальну високу оцінку дисертаційної роботи, а спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час прилюдного захисту.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертаційне дослідження Вороніжського Ярослава Володимировича на тему «Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана ним особисто, містить нові науково-обґрунтовані теоретичні результати проведених досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки цивільного процесуального права.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, від 19 травня 2023 року № 502), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759), а її автор – Ярослав Володимирович Вороніжський на основі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право», за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент –

професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Ірина БОРОВСЬКА

